

Haris Dervišević

U traganju za ljepotom: promišljanja o islamskoj umjetnosti Nusreta Isanovića

UDK 1 Isanović N.
7.033.3
111.852 : 28

Sažetak

Nusret Isanović, bosanskohercegovački filozof, posebno se izdvaja kroz svoj doprinos razumijevanju islamske umjetnosti i estetike. Ovaj tekst nastoji sažeto predstaviti ključne aspekte Isanovićevog razmišljanja o islamskoj umjetnosti. Kao filozof, Isanović je stasavao primarno na tekstovima i mišljenju zapadnoevropske filozofije, što je primjetno kroz metodologiju kojom se služi, dok je s druge strane njegov diskurs i interes vezan za svijet islama, što je očigledno kroz jezik i zaključke koje izvodi. Njegov naučni rad integrira tradicionalnu islamsku misao s naučnom aparaturom Zapada, otvarajući prostor za interdisciplinarni pristup proučavanju islamske umjetnosti. On naglašava važnost tumačenja islamske umjetnosti kroz duhovnost, istražujući simboliku, dublje značenje i kontekst iz kojeg proizlaze djela islamske umjetnosti. Unatoč ograničenjima ovoga teksta, s obzirom na opsežnost Isanovićevog rada, važno je započeti dijalog s njegovom intelektualnom baštinom i istražiti njegov utjecaj na poimanje islamske estetike u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Nusret Isanović, islamska estetika, islamska umjetnost, islam, umjetnost, arhitektura

Uvod

Dva priznata istraživača islamske umjetnosti, Sheila S. Blair i Jonathan M. Bloom, ostavili su dubok i značajan trag u proučavanju ove kompleksne oblasti, a njihova saradnja rezultirala je brojnim djelima, knjigama i istraživanjima koja su oblikovala savremeno razumijevanje islamske umjetnosti.¹ Posebno se izdvaja tekst *The Mirage of Islamic Art: Reflections on the Study of an Unwieldy Field*,² u kojem ovaj dvojac duboko zaranja u historiju i kompleksnost istraživanja islamske umjetnosti. Blair i Bloom u ovom radu daju pregled različitih perspektiva, uključujući one Seyyeda Hosseina Nasra, iransko-američkog filozofa, koji promatra islamsku umjetnost kao “vanjsku manifestaciju, unutrašnje stvarnosti”, posebno naglašavajući njegovu povezanost s sufizmom. U istu skupinu ubrajaju i Titusa Burckhardta, švicarskog pisca i mislioca koji također naglašava duboku povezanost islamske umjetnosti s duhovnom dimenzijom islama.

Jedan od najutjecajnijih, ako ne i najutjecajniji predstavnik tumačenja islamske umjetnosti u Bosni i Hercegovini na tragu Nasra i Burckhardta je Nusret Isanović, ali bi bilo pogrešno njegov rad razumjeti kao puklo slijeđenje Nasra i Burckhardta, odnosno podvesti ga kao sljedbenika *philosophia perennis*. Moglo bi se kazati da je Isanović nadahnut ovakvim tumačenjem islamske umjetnosti, ali da je razvio vlastiti filozofski narativ i filozofski diskurs koji ga izdvaja kao jedinstvenu pojavu na bosanskohercegovačkom intelektualnom obzorju. On istražuje duboke veze između umjetničkih izraza i duhovnih vrijednosti unutar islamske tradicije, iznoseći da je umjetnost sredstvo kojim se prenose dublje poruke vjere. Također, Isanović je poznat po naglašavanju svetosti islamske

umjetnosti. Smatra da umjetnost nije samo proizvod kulture i civilizacije već proizvod duhovnosti koja reflektira izvorna islamska učenja, zbog čega se njegova analiza umjetnosti često temelji na filozofskim principima koji prelaze okvire konkretnih estetskih elemenata. On ne zanemaruje historijski kontekst, već ga integrira s dubokim razumijevanjem duhovnih dimenzija umjetnosti. Isanovićev pristup također uključuje promišljanje o kulturnim utjecajima na islamsku umjetnost, naročito kroz prepoznavanje važnosti regionalnih varijacija i interakcija s drugim umjetničkim tradicijama. Ova šira perspektiva omogućava mu da istraži bogatstvo raznolikosti islamske umjetnosti.

Nusret Isanović, kraća biografija

Nusret Isanović je bosanskohercegovački filozof, rođen 1954. godine, s impresivnim akademskim i istraživačkim doprinosom. Njegovo putovanje svijetom filozofije započelo je završetkom diplomskog studija filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 1979. godine, a obrazovanje je nastavio na istom fakultetu magistrirajući iz područja filozofije 2000. godine. Akademsko putovanje zaokružio je sticanjem doktorata iz islamske filozofije 2007. godine na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Tokom svoje karijere Isanović je obnašao različite uloge u obrazovanju, istraživanju i novinarstvu. Bio je nastavnik u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, profesor i dekan Islamske pedagoške akademije u Zenici, a obavljao je funkcije urednika u različitim publikacijama, uključujući *Preporod*, *Islamska misao* i *El-Kalem*. Kao prevodilac arapskog jezika jedno je vrijeme bio angažiran u Libiji. Bio je autor i inicijator niza značajnih projekata u nauci, kulturi i visokom

¹ Njihova djela, uključujući naslove poput *The Art and Architecture of Islam: 1250–1800* (Yale University Press, 1994), *Islamic Arts* (Phaidon Press, 1997), *Islam: A Thousand Years of Faith and Power* (Yale University Press, 2001) i *The Grove Encyclopedia of Islamic Art and Architecture* (Oxford University Press, 2009), pružila su temeljno razumijevanje umjetničkih djela unutar islamskog konteksta.

² Sheila S. Blair i Jonathan M. Bloom, “The mirage of Islamic art: reflections on an unwieldy field”, u: *The Art Bulletin*, 85 (1), 2003, str. 152–84; Tekst je preveden na bosanski u tri nastavka: Blair, Sheila S., i Jonathan M. Bloom, “Fatamorgana islamske umjetnosti: Razmišljanja o proučavanju jedne opsežne oblasti. 1.”, u: *Novi Muallim* (god. 9, br. 36, 29. decembar 2008), str. 43–53; Blair, Sheila S., i Jonathan M. Bloom, “Fatamorgana islamske umjetnosti: Razmišljanja o proučavanju jedne opsežne oblasti. 2.”, u: *Novi Muallim* (god. 10, br. 37, 29. mart 2009), str. 61–74; Blair, Sheila S., i Jonathan M. Bloom, “Fatamorgana islamske umjetnosti: Razmišljanja o proučavanju jedne opsežne oblasti. 3.”, u: *Novi Muallim* (god. 10, br. 38, ljeto 2009), str. 89–96.

obrazovanju. Članstvo u Evropskom forumu za nastavnike vjeronauke (EF-TRE – European Forum for Teachers of Religious Education) i Hrvatskom filozofskom društvu svjedoče o njegovom širokom spektru interesa i aktivnosti.

Pisanje o islamskoj umjetnosti (tekstovi i knjige)

Nusret Isanović ostavio je značajan trag u proučavanju islamske umjetnosti u Bosni i Hercegovini. Njegovo stvaralaštvo obuhvata desetak tekstova, eseja i naučnih radova. Njegovo temeljito istraživanje islamske umjetnosti ilustrirano je kroz magistarski rad naslovljen *Metafizičke i kulturno-civilizacijske pretpostavke islamske umjetnosti*³ i doktorski rad pod nazivom *Osobnost islamske umjetnosti i njen izraz u arhitekturi i kaligrafiji*.⁴ Ova dva rada smatraju se njegovim najkompleksnijim i najobuhvatnijim studijama, a ideje iz njih proširio je putem eseja, nastojeći ih približiti širem krugu čitalaca. Svoja istraživanja usmjerio je prema različitim fenomenima islamske umjetnosti, nastojeći obuhvatiti raznolika pitanja, uključujući definiranje islamske umjetnosti i arhitekture, pitanje njihove svetosti, dopuštenost figuralnih

predstava, koncept islamskog grada, islamsku kaligrafiju i druge teme. Kroz radove kao što je *Religiozna i sakralna arhitektura islama – principi i karakteristike*⁵ razmatra duboke duhovne aspekte umjetnosti unutar islamske tradicije. Također je istraživao dopuštenost figuralnih predstava u islamskoj umjetnosti, dodatno produbljujući razumijevanje anikoničnosti i simbolike u tekstu *Znakovna narav islamske umjetnosti*.⁶ Dao je doprinos proučavanju islamske arhitekture rasvjetljavajući različite aspekte poput simbolike islamske arhitekture,⁷ ili pojedinih objekata kakva je Kupola na stijeni⁸ i Velika džamija u Damasku.⁹ Kroz ove studije analizirao je arhitekturu kao refleksiju duhovnih principa i unutrašnjih vrijednosti islamske kulture. Proučavanje koncepta islamskog grada također se našlo u središtu njegovih interesa, što je rezultiralo radovima *Grad – topos islamske civilizacije i umjetnosti*¹⁰ i *Isfahan – urbani kosmos ljepote*.¹¹ Isanovićev opsežan rad uključuje i proučavanje islamske umjetnosti određenih perioda poput onog islamskog naslijeđa Omejada, Nasrida, Safavida, Mogula i Osmanlija. Široj javnosti najpoznatiji je kroz naučne monografije *Razumijevanje islamske umjetnosti*,¹²

³ Nusret Isanović, *Metafizičke i kulturno-civilizacijske pretpostavke islamske umjetnosti*: magistarski rad, Sarajevo, 1999.

⁴ Nusret Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti i njen izraz u arhitekturi i kaligrafiji*: doktorska disertacija, Sarajevo, 2006.

⁵ Nusret Isanović, "Religiozna i sakralna arhitektura islama – principi i karakteristike", u: *Naše Starine*, Godišnjak za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa F BiH (god. XXI), Sarajevo, 2008, str. 61–68.

⁶ Nusret Isanović, "Znakovna narav islamske umjetnosti", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (5), 2007, str. 115–126.

⁷ Nusret Isanović, "Arhitektura kao oprostorujuća misao islama", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (4), 2006, 217–237; Nusret Isanović, "Dimenzije ontološkog zasnivanja tradicionalne arhitekture" u: *Zbornik*

radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici (13), 2015, str. 251–274.

⁸ Nusret Isanović, "Kupola na stijeni, označiteljica početaka islamske umjetnosti", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (1), 2003, str. 157–170.

⁹ Nusret Isanović, "Velika džamija u Damasku, djelo simbioze islama i kultura Orijenta", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (2), 2003, str. 123–145.

¹⁰ Nusret Isanović, "Grad – topos islamske civilizacije i umjetnosti", u: *Znakovi vremena* (broj 9/10), Sarajevo, Institut Ibn Sina, Sarajevo, 2000, str. 297–317.

¹¹ Nusret Isanović, "Isfahan – urbani kosmos ljepote", u: *Beharistan: Časopis za iranistiku i islamsku kulturu* (br. 16, jesen/zima), 2011, str. 175–198.

¹² Nusret Isanović, *Razumijevanje islamske umjetnosti*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet; Sarajevo: El-Kalem, 2009.

*Refleksije o kulturnim i društvenim fenomenima*¹³ i *Safavidska umjetnost: sjajenje ideje perzijske metafizike*.¹⁴

Promišljanja o islamskoj umjetnosti: šta je islamska umjetnost

Za suštinsko razumijevanje misli Nusreta Isanovića nužno je posegnuti za njegovim magistarskim radom, odnosno doktoratom. Nakon što se zatvore korice obje “naučne teze”, potpuno je razvidno da za Isanovića nema nikakve dvojbe da je Bog “apsolutni izvor ljepote”,¹⁵ kako zapisuje u doktoratu. Zato je razumljivo zašto Isanović ulogu islamske umjetnosti vidi kao stalno podsjećanje na Boga i približavanje Bogu.¹⁶ Analizirajući islamsku umjetnost Isanović smatra da je ona odraz duha islama prisutnog u vremenu, to jeste u datom historijskom trenutku. Prema njegovom uvjerenju, islamska umjetnost ne samo da pripada jedinstvenom domenu vrijednosti, već ima i svoje specifične korijene u ontologiji, duhovno-religioznim aspektima, esteticima te kulturno-historijskom kontekstu islama. Ključne komponente njezina postojanja leže u Kur’anu, tradiciji Poslanika, a.s., te semitsko-monoteističkoj matrici, što čini temeljnu strukturu njezine estetike.¹⁷ Arapski jezik, Ka’ba u Mekki i Poslanikova džamija u Medini također su utjecali na formiranje likovnih i arhitektonskih obrazaca islamske umjetnosti. Ovi ključni elementi zajedno čine nukleus cjelokupne islamske umjetnosti, pružajući joj autentičnost i prepoznatljivost.

Zahvaljujući ovoj jezgri, islamska umjetnost održava svoj duhovno-historijski identitet kroz stoljeća, čuva estetsku i umjetničku osobenost, te razvija jedinstven izričaj koji je oblikovan unutarnjim značenjem i simbolikom. Isanovićeva analiza sugerira da je svaki element

islamske umjetnosti duboko ukorijenjen u duhovnim i vjerskim vrijednostima islama. Kur’anska objava, kao temeljno uporište, pruža smjernice i inspiraciju umjetnicima, dok tradicija Muhameda, a.s., i semitsko-monoteistička matrica oblikuju njezin duhovni kontekst.

U evropskoj tradiciji umjetničko djelo često nosi pečat individualnosti umjetnika te se cijeni po originalnosti. Suprotno evropskoj umjetnosti, islamska se umjetnost vrednuje prema mjerilima duhovnih vrijednosti, nasuprot ljudskog individualiteta. Zbog toga što od Boga sve počinje i s Bogom sve završava “islamska umjetnost nije dio uobrazilje da stvara ex nihilo. Njeni umjetnici nisu opsjednuti potrebom da “stvaraju” potpuno originalna djela, jer tako nešto pripada samo Bogu.”¹⁸ Ovaj kontrast ukazuje na različite pristupe i estetike koje leže u osnovi vrednovanja umjetničkog stvaralaštva između islamske i evropske kulture, odnosno semitsko-monoteističke i grčko-rimske umjetničke paradigme.¹⁹

Isanović ne negira prisutnost promjena u islamskoj umjetnosti, ali tvrdi da ono što islamsku umjetnost čini islamskom jeste da “unatoč njenim stanovitim formalnim promjenama, ostane vjerna svojoj početnoj semitsko-monoteističkoj makroparadigmi”²⁰ Svojom suptilnom rezistencijom prema nemiru i dinamici vremena islamska umjetnost izaziva duboko promišljanje. Njeno izmičuće svojstvo ne samo da se suprotstavlja promjenama, već i aktivno oblikuje unutarnji put, pružajući duboko ukorijenjenu i smirujuću prisutnost. Kroz svoju odolijevajuću narav, islamska umjetnost postaje vodič ka unutarnjoj introspekciji, nadmašujući prolaznost vremena.²¹ S druge strane, Isanović smatra da “kršćanska umjetnička paradigma se ne opire promjenama, što je neposredno uvjetovano karakterom teološke paradigme”²²

¹³ Nusret Isanović, *Refleksije o kulturnim i društvenim fenomenima: Odgoj, realnosti, tolerancija, islamofobija*, Sarajevo: El-Kalem; Centar za napredne studije, 2016.

¹⁴ Isanović, *Safavidska umjetnost: Sjajenje ideje perzijske metafizike*. Sarajevo: El-Kalem; Centar za napredne studije, 2016.

¹⁵ Isanović, *Osobenost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 126.

¹⁶ Isanović, *Razumijevanje islamske umjetnosti*, str. 23–25.

¹⁷ Isanović, *Osobenost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 582.

¹⁸ Isanović, *Razumijevanje islamske umjetnosti*, str. 14.

¹⁹ Isanović, *Osobenost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 35–117.

²⁰ Ibidem, str. 53

²¹ Ibidem, str. 55.

²² Ibidem, str. 54.

Koncept paradigme Isanović preuzima od Hansa Künga,²³ prema kojem svaka paradigma karakterizira specifične vrijednosti i prakse, od jednostavnosti prvobitnog islama do savremenog islama kojeg karakterizira raznolikost interpretacija i dijalog. Primijenivši paradigmu na islamsku umjetnost, Isanović naglašava njezinu neponovljivu historijsku važnost, izdvojenu iz općeg umjetničkog konteksta, svjestan da se razlikuje po ontološkim, duhovno-religioznim temeljima, jedinstvenoj ozbiljnosti u historijskom kontekstu te svojem posebnom izrazu.

Prema uvjerenju Nusretu Isanovića, za razumijevanje dubokog metafizičkog, duhovno-religijskog i kulturno-civilizacijskog značenja islamske umjetnosti ključno je uzeti u obzir društveno-historijske okolnosti, poštivanje staza nauke, tesavvufa i filozofije koje čine srž tradicionalnog islamskog razmišljanja sadržane u Kur'anu.²⁴ Kao dio iste te tradicije ubraja se islamska umjetnost, koja afirmira beskrajnu raznolikost svijeta temeljenu na osnovnom načelu islama – *tevhidu*. Može se sublimirati da je uloga islamske umjetnosti i estetike, kako to piše Isanović, da se “u vlastitom mediju ispunjavaju bitni nalog objavljene Istine: afirmiranje središnjeg načela islama at-Tawhid”²⁵. Stoga su djela islamske umjetnosti za Isanovića “znakovi na putu dosezanja ove fundamentalne svijesti i potpunog otvaranja ljudskog bića prema istinama Vječnosti.”²⁶

Anikoničnost

Nusret Isanović naglašava neposrednu povezanost islamske umjetnosti s ključnim idejama islamskog vjerovanja, posebno s Božijom Riječi – Kur'anom,²⁷ te nadalje zaključuje da je zbog svoje primordijalne povezanosti s Kur'anom islamska umjetnost “u potpunosti ozbiljena kao jedinstvena znakovna i neslikovna umjetnost.”²⁸ To

je razlogom zašto se islamska umjetnost ne zasniva na kulturi slike, već na kulturi znaka. Njena su djela sama po sebi znak, nastala su u okruženju koje je nadahnuto uočavanjem i slušanjem, razumijevanjem i artikuliranjem. Djela islamske umjetnosti su izraz duhovne dimenzije islama, koja se ne može prenijeti slikom, već znakom koji povezuje vidljivo i nevidljivo, stvoreno i nestvoreno, čovjeka i Boga. Islamska umjetnost proizišla iz osluškivanja Božjih znakova sama je znak koji odražava Božiju ljepotu u semiotičkom makro-univerzumu, a muslimani je doživljavaju kao vidljivu manifestaciju Božije prisutnosti.²⁹ Znak je ono što govori o tajnama islama, koje se ne mogu izreći riječima, već se moraju osjetiti srcem, čineći islamsku umjetnost jedinstvenom i prepoznatljivom, a to se ogleda u različitim formama kao što su kaligrafija, arabeska, arhitektura, sufijska poezija, iluminacija i učenje Kur'ana.

Slijedeći misao Titusa Burckhardta, te citirajući ga, Isanović zaključuje da je uništavanjem kipova koje je uslijedilo nakon osvajanja Meke od strane Muhameda, a.s., došlo do temeljne pretpostavke “za nastajanje i potpuno povijesno i duhovno-estetsko ozbiljenje anikonične naravi umjetnosti islama.”³⁰ Djela islamske umjetnosti, prema Isanoviću, u nama ne žele izazvati osjećaj estetsko-umjetničkog divljenja. Ukoliko bi to bila svrha islamske umjetnosti i njenih djela, to bi bio znak “fundamentalne duhovne neodgovornosti i pad u grijeh”,³¹ jer sve što udaljava od Boga za muslimana nije vrijedno. Kako bi približio svoje promišljanje, on to sublimira kazavši “da su islamska umjetnost i estetika zasnovane na jednom načelu: Samo je Allah lijep (naravno u apsolutnom smislu) i On svemu stvorenom dariva samo dio Svoje ljepote, čije prisustvo u prirodi i umjetnosti primarno ne ovisi o stvorenjima nego o Božijoj milosti prema njima.”³²

²³ Prema Küngu islam je prošao kroz šest paradigmi (paradigma praislamske zajednice, paradigma arapskog carstva, klasično-islamska paradigma svjetske religije, ulemansko-sufijska paradigma, paradigma modernizacije i savremena paradigma (post-moderna?)). Vidjeti: Hans Kung, *Islam: Past, Present and Future*, Oneworld Publications, 2007.

²⁴ Nusret, Isanović *Metafizičke i kulturno-civilizacijske pretpostavke islamske umjetnosti*: magistarski rad, str. 17.

²⁵ Ibidem, str. 167.

²⁶ Ibidem, str. 20.

²⁷ Isanović, *Razumijevanje islamske umjetnosti*, str. 119.

²⁸ Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...)*: doktorska disertacija, str. 129.

²⁹ Ibidem, str. 142.

³⁰ Nusret Isanović, “Ka’ba – prototipsko djelo islamske umjetnosti”, u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (6), 2008, str. 103.

³¹ Isanović, “Znakovna narav islamske umjetnosti”, str. 121.

³² Ibidem, str. 122.

Neizbježno se ovdje nameće ideja važnosti knjige u islamskoj tradiciji, jer “osnova i središnja vrijednost islama, sveukupnosti njegove vjere i kulture, jeste Knjiga”,³³ što nadalje potvrđuje narav islamske umjetnosti koja ne pripada svijetu kulture slike, kako iznosi Isanović, nego kulturi znaka.³⁴ Istovremena apstraktnost i znakovitost Kur’ana je vodilja razumijevanja islamske umjetnosti. Naročito je zanimljiv način na koji Nusret Isanović tumači prisustvo rukopisnog slikarstva, odnosno minijaturnog slikarstva u islamskoj umjetnosti. Za ovog mislioca minijaturno slikarstvo “nije vjerodostojna umjetnost islama; nije nastala iz njegovih primarnih potreba niti iz vjerskog senzibiliteta muslimana.”³⁵ Figuralno slikarstvo tokom safavidskog perioda Isanović tumači činjenicom da je nastalo u kontekstu potčinjenom ovozemaljskom, a ne načelu vjere.³⁶ Kako je po svom pozivu Isanović prije svega filozof, on se ne upušta u dublje likovne analize konkretnih djela, ali u svome pisanju stavlja do znanja da poznaje razvoj slikarstva, naročito safavidskog. Ipak, nije mogao kriti oduševljenje pred talentom Kamaludina Behzada, čiji radovi “predstavljaju najviše domete minijaturnog slikarstva timuridskog perioda.”³⁷

Bez obzira na ove eksurse o prisustvu minijature u islamskoj umjetnosti, Isanović je uvjeren da islamskoj umjetnosti ne pripada figuralna umjetnost. Kako obrazlaže, odsustvo slike u islamskoj umjetnosti nema negativnu, nego upravo pozitivnu ulogu, jer samo tako ona ostaje u svom “ontološkom središtu”.³⁸ Sama po sebi islamska umjetnost je “način prevladavanja opsjednutosti svijetom formi i iluzijom slike. [...] Štaviše, ona nas potiče na prevladavanje svih slika vremenog svijeta i priprema našu dušu za susret sa svijetom istinske Zbilje.”³⁹

Koncept islamskog grada

Uvodno poglavlje magistarskog rada Nusreta Isanovića naslovljeno je *Grad, topos islamske civilizacije i umjetnosti*,⁴⁰ u kojem obrazlaže nastanak islamskog grada. Poglavlje je kasnije objavljeno kao separat, odnosno izdvojen tekst pod istim naslovom.⁴¹ Indikativno je i istovremeno zanimljivo kako Isanović otvara i zatvara svoj tekst. Naime, rad započinje pozivanjem na norveškog teoretičara arhitekture Christiana Norberg-Schulza, koji kaže da je grad “mjesto gdje se događa susret, gdje se ljudi sastaju i otkrivaju svjetove drugih ljudi”,⁴² a esej završava između ostalog pozivanjem na Seyyeda Hosseina Nasra, koji kaže da u gradu biva omogućen “doživljaj sveprisutne prisutnosti Božije”.⁴³ Slijedeći ova dva obrasca Isanović pristupa analizi islamskog grada.

U vremenu kada se javio, islam je zatekao razvijenu urbanu mrežu antičkih gradova na istočnom Sredozemlju. Muslimani se na početku prvo upoznaju s konceptom antičkog grada, koji postepeno prilagođavaju, a u konačnici transformiraju u islamski grad. Prvoj skupini pripadaju gradovi koji su do širenja islama bili sjedišta duhovnosti, vjere, kulture i civilizacije, a to su Jerusolim, Aleksandrija i Damask. Nije trebalo dugo da islamska civilizacija sama poluči nove gradove zasnovane na principima islama. Osnivanje novih gradova bilo je potaknuto vojnim potrebama.⁴⁴ Isanović kao primjere navodi Basru, Kufu, Fustat, Kejruan i, naravno, Bagdad, “kojemu islamska civilizacija možda najviše duguje”,⁴⁵ jer upravo u Bagdadu dolazi do intelektualnog i civilizacijskog dijaloga naroda Orijenta i Sredozemlja, “a kojim će islam darivati smisao”.⁴⁶

S govornom o Bagdadu Isanović zatvara poglavlje o uspostavljanju temeljnih urbanističkih principa islamskoga grada, ali za njega islamski grad ne može

³³ Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 133.

³⁴ Isanović, *Razumijevanje islamske umjetnosti*, str. 31.

³⁵ Nusret Isanović, “Safavidi – stapanje horizonata povijesti, kulture i umjetnosti (I dio)”, u: *Beharistan: Časopis za iranistiku i islamsku kulturu* (br. 15, proljeće/ljeto), 2011, str. 23.

³⁶ *Ibidem*, str. 24.

³⁷ *Ibidem*, str. 29.

³⁸ Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 111.

³⁹ *Ibidem*, str. 149.

⁴⁰ Nusret, Isanović *Metafizičke i kulturno-civilizacijske pretpostavke islamske umjetnosti: magistarski rad*, str. 22.

⁴¹ Nusret Isanović, “Grad – topos islamske civilizacije i umjetnosti”, u: *Znakovi vremena* (broj 9/10), Sarajevo, Sarajevo, Institut Ibn Sina, 2000, str. 297–317.

⁴² Christian Norberg-Schulz, *Stapanje : stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990.

⁴³ Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Art and Spirituality*, The Islamic Texts Society, Cambridge, 1987, str. 46.

⁴⁴ Isanović, “Grad – topos islamske civilizacije i umjetnosti”, str. 306.

⁴⁵ *Ibidem*, str. 308.

⁴⁶ *Ibidem*, str. 312.

se pojmiti samo kroz prizmu historije urbanizma. Za njega je grad mjesto susreta i povezivanja s Apsolutom, što je dakako projicirano iz islamskog vjerovanja, odnosno principa *tevhida*.

Posebnu naklonost Nusret Isanović iskazuje prema Isfahanu, koji naziva urbanim kosmosom ljepote,⁴⁷ u kojem umjetnost otkriva "svoje najviše kontemplativne moći, postaje mudrost; kao da je konačno postala ostvarena vizualna ekstaza imaginale zbilje, mundus imaginalisa (*'alam al-misal*)."⁴⁸ Podrobnom analizom građevina Nusret Isanović upućuje da Isfahan ne čine građevine, nego međusobni sklad tih građevina. Razvidno se zaključuje, slijedeći riječi Isanovića, da urbanizam Isfahana proizlazi iz duhovnosti Safavida, odnosno samoga islama.

Arhitektura

Islamska arhitektura zrcali ritmove kosmičkog i duhovnog reda,⁴⁹ i u njoj najočiglednije "vlada primordijalni osjećaj Jedinstva, sklonost redu i harmoniji"⁵⁰, piše Nusret Isanović. U tom smislu, arhitektura je jedan od osnovnih izraza ljepote i duhovnosti u islamu. Prema Isanoviću čovjek je u arhitekturi "uspio dosegnuti potpunu zrelost oblikovanja prostora u suglasju s višom svrhom svoga postojanja i iskonskim potrebama estetsko-umjetničke samoproporcije."⁵¹

Jedna od ključnih tačaka njegove analize leži u tumačenju Ka'be kao poveznice između Apsoluta i prolaznoga svijeta, odnosno pozicioniranju Kupole na stijeni kao prvog velikog djela islamske umjetnosti, tačnije arhitekture. Ka'ba je za Isanovića više simbol nego li arhitektonsko djelo, odnosno ona je poveznica između bezvremenosti i vremenosti, iz besprostornosti u prostornost, iz Vječnosti u prolaznost, iz bespokretnosti u pokretnost,⁵² dok Kupola na stijeni za Isanovića označava

pravi početak historije islamske umjetnosti u njezinom totalitetu.⁵³ Ako želimo potpunije razumjeti Isanovićev pristup islamskoj arhitekturi, potrebno je provesti dublju analizu njegovih argumentacija. Za primjer u doktoratu obrazlaže zašto Kupolu na stijeni smatra tako važnom: "U Kupoli na stijeni se susreću i, kao ontološki apriori umjetnosti, bore za prevlast dva univerzalna duhovno-povijesna principa: princip potisnute i islamom obnovljene semitsko-monoteističke tradicije u čijoj je osnovi ideja o Božijoj transcendentnosti i Njegovoj likovnoj nepretstavljivosti, i princip, moćno ostvarene i živo povijesno prisutne, kulture slike, u čijoj je osnovi Vrhunaravno kao (pra)lik, (pra)slika što *silazi* u svijet i uzimajući njegovo tijelo i njegov lik u njemu se multiplicira; ovaj princip je bitno predstava i imanentna mu je anticipacija ozbiljenja duha idolopoklonstva."⁵⁴ Treba provjeriti ovaj citat.

Isanović je prije svega filozof, ali mu nije strana detaljna analiza arhitektonskih objekata, prije svega džamija. Tako u tekstu *Velika džamija u Damasku*,⁵⁵ uz opsežan historijski kontekst, on nudi detaljnu arhitektonsku i likovnu analizu objekta, gdje naročitu pažnju usmjerava na opis mozaika. Bez obzira na različite utjecaje koji su se slili u Veliku džamiju u Damasku ona je neposredno povezana s dva "prototipska djela islamske vjerske arhitekture – Kabom u Mekki i Poslanikovom džamijom u Medini."⁵⁶ Osim u Damasku, Nusret Isanović prepoznaje simboliku Ka'be i u osmanskim džamijama poput džamije Šehzade, Sulejmanije, Mihrimah Sultan i Selimije.⁵⁷

Slično stavu da figuralno slikarstvo nije proizvod primordijalnih načela islama, Isanović zauzima isti stav kada je riječ o objektima koji nisu podignuti u slavu Boga, kakav je, naprimjer, Taj Mahal, jer "gradnja monumentalnih grobnica [...] nema uporište u Kur'anu

⁴⁷ Isanović, "Isfahan – urbani kosmos ljepote", str. 175–198.

⁴⁸ Ibidem, str. 196.

⁴⁹ Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 180.

⁵⁰ Isanović, "Arhitektura kao oporostorujuća misao islama", str. 222.

⁵¹ Isanović, "Dimenzije ontološkog zasnivanja tradicionalne arhitekture", str. 254–255.

⁵² Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 194.

⁵³ Nusret, Isanović *Metafizičke i kulturno-civilizacijske pretpostavke islamske umjetnosti: magistarski rad*, str. 117.

⁵⁴ Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 222.

⁵⁵ Nusret Isanović, "Velika džamija u Damasku (...)", str.123–145.

⁵⁶ Ibidem, str. 142.

⁵⁷ Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 295–311.

i sunnetu.”⁵⁸ Isanović ne negira da je Taj Mahal neprikosnoveno remek-djelo Velikih Mogula, ali “svojom mauzolejskom svrhom, kulturnom općošću i izvanumjetničkom sinkretističkom kontekstualnošću ona konvergira s tendencijama heterodoksne svedopuštenosti i duhovno-estetske samosvrhovitosti.”⁵⁹ Iako se isprva može učiniti da se Isanović koleba oko pripadnosti Tadž Mahala islamskoj arhitekturi, on je, naprotiv, u potpunosti afirmativan, jer “ko ne razumije jezik simbola teško će moći razumjeti arhitekturu Taj Mahal.”⁶⁰ U eseju posvećenom ovom grandioznom djelu islamske arhitekture, Isanović potanko analizira simboličku narav Taj Mahala – odnos masa kroz brojeve sakralne matematike, skrivenu simboliku boja, te forme utkane u masu ovoga zdanja koje svoje uporište imaju u islamskoj duhovnoj tradiciji.

Zaključak

Nusret Isanović, bosanskohercegovački filozof, istražuje islamsku umjetnost, naglašavajući njezinu duboku ukorijenjenost u islamskoj duhovnosti. Slijedeći njegove tekstove, razumijemo da islamska umjetnost nije nastala radi zadovoljenja estetskih potreba islamske civilizacije već odražava suštinske vrijednosti islama, s korijenima u Kur'anu, tradiciji Poslanika Muhameda, a.s., i semitsko-mono-teističkoj matrici. Islamska umjetnost sintetizira različite kulturne i estetske elemente, stvarajući autentične izražajne forme. Isanović naglašava da islamska umjetnost nije usmjerena na individualnost umjetnika ili potrebu za potpuno originalnim djelima, već je njezin fokus na duhovnim vrijednostima. On ističe kompleksnu povezanost između umjetnosti i duhovnosti. Također razmatra koncept anikoničnosti u islamskoj umjetnosti, ističući njezinu povezanost s ključnim idejama islamskog vjerovanja, posebno s Božijom Riječi – Kur'anom.

Za njega, odsutnost figuralne umjetnosti u islamskoj tradiciji ima pozitivnu ulogu, potičući na prevladavanje svijeta formi i pripremu čovjeka za susret sa svijetom istinske Zbilje. Nusret Isanović istražuje i koncept islamskog grada, povezujući urbanizam s duhovnim načelima islama, tumačeći kako islamski grad nije isključivo urbanistički entitet već mjesto susreta s Apsolutom. Kroz prizmu arhitekture, on analizira ritmove kosmičkog i duhovnog reda u islamskoj arhitekturi, naglašavajući da arhitektura odražava osjećaj jedinstva, reda i harmonije, što proizlazi iz duhovnih vrijednosti islama. Njegova analiza objekata poput Velike džamije u Damasku, Kupole na stijeni, džamija Isfahana i Istanbula, pruža uvid u duboke veze između arhitekture i spiritualnosti. Ovim radom nije bilo moguće predstaviti sve važne aspekte Isanovićevog pristupa islamskoj umjetnosti, ali je jasno da je njegovo istraživanje temeljito i sveobuhvatno. Njegova analiza vodi nas kroz osnovne koncepte islamske umjetnosti, ali isto tako pruža dublji uvid u njenu ulogu u duhovnom i kulturnom kontekstu. Isanović naglašava da je islamska umjetnost proizvod višedimenzionalnih utjecaja, te da se estetski, duhovni i kulturni elementi isprepliću kako bi stvorili kompleksnu i bogatu umjetničku tradiciju. Njegovo istraživanje otvara prostor za promišljanje o dubljim značenjima i simbolici islamske umjetnosti, te postavlja temelje za daljnje interdisciplinarno proučavanje ovog važnog segmenta islamske civilizacije. Isanovićev doprinos u proučavanju islamske umjetnosti nije samo akademski, već ima i širu društvenu važnost jer naglašava kako umjetnost može biti sredstvo za bolje razumijevanje islamske civilizacije. Njegova interpretacija islamske umjetnosti kao izražaja duhovnih vrijednosti pruža nove perspektive za sagledavanje bogatstva i složenosti umjetničke tradicije islama.

⁵⁸ Isanović, *Osobnost islamske umjetnosti (...): doktorska disertacija*, str. 357.

⁵⁹ Nusret Isanović, “Taj Mahal: Žudnja za nadživljavanjem prolaznosti”, u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (11), 2013, str. 378.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 369.

Bibliografija

- Isanović, Nusret, *Metafizičke i kulturno-civilizacijske pretpostavke islamske umjetnosti* (magistarski rad), Sarajevo, 1999.
- Isanović, Nusret, "Grad – topos islamske civilizacije i umjetnosti", u: *Znakovi vremena* (broj 9/10), Sarajevo, Institut Ibn Sina, 2000.
- Isanović, Nusret, "Kupola na stijeni, označiteljica početaka islamske umjetnosti", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (1), 2003.
- Isanović, Nusret, 2004. "Velika džamija u Damasku, djelo simbioze islama i kultura Orijenta", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (2), 2003.
- Isanović, Nusret, *Osobnost islamske umjetnosti i njen izraz u arhitekturi i kaligrafiji* (doktorska disertacija), Sarajevo, 2006.
- Isanović, Nusret, "Arhitektura kao oprostorujuća misao islama", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (4), 2006.
- Isanović, Nusret, "Znakovna narav islamske umjetnosti", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (5), 2007.
- Isanović, Nusret, "Ka'ba – prototipsko djelo islamske umjetnosti", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (6), 2008.
- Isanović, Nusret, "Religiozna i sakralna arhitektura islama – principi i karakteristike", u: *Naše Starine*, Godišnjak za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa FBiH možda je ovo nepotrebno (god. XXI), Sarajevo, 2008.
- Isanović, Nusret, *Razumijevanje islamske umjetnosti*, Zenica: Islamski pedagoški fakultet, Sarajevo, El-Kalem, 2009.
- Isanović, Nusret, "Mapa hodočašća ljepoti i draguljima duhovne svjetlosti", u: *Iz mape Faginovića*, Sarajevo, Bošnjački institut, 2010.
- Isanović, Nusret, "Morankićeva odvažnost slikanja fascinacije kaligrafijom", u: *Katalog Osmana Morankića*, Sarajevo, 2011.
- Isanović, Nusret, "Islamska umjetnost u Španiji – kristali svjetlosti muslimanskog duga Magreba", u: *Zbornik Fakulteta islamskih nauka* (15), Sarajevo, 2011.
- Isanović, Nusret, "Safavidi – stapanje horizonata povijesti, kulture i umjetnosti (I dio)", u: *Beharistan: Časopis za iranistiku i islamsku kulturu* (br. 15, proljeće/ljeto), 2011.
- Isanović, Nusret, "Isfahan – urbani kosmos ljepote", u: *Beharistan: Časopis za iranistiku i islamsku kulturu* (br. 16, jesen/zima), 2011.
- Isanović, Nusret, "Dekoracijska paradigma osmanske džamije iz klasičnog perioda: prilog rješenju dekoracije Ferhadije džamije u Banja Luci", u: *Takvim*, Sarajevo, El-Kalem, 2015.
- Isanović, Nusret, "Taj Mahal: Žudnja za nadživljavanjem prolaznosti", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (11), 2013.
- Isanović, Nusret, "Dimenzije ontološkog zasnivanja tradicionalne arhitekture", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (13).
- Isanović, Nusret, *Safavidska umjetnost: Sjajenje ideje perzijske metafizike*, Sarajevo: El-Kalem; Centar za napredne studije, 2016.

Abstract

In Search of Beauty: Reflections on the Islamic Art of Nusret Isanović

Haris Dervišević

Nusret Isanović, a philosopher from Bosnia and Herzegovina, is notable for his comprehension of Islamic art and aesthetics. His intellectual heritage spans diverse disciplines, focusing on the aesthetics of Islamic art. This paper provides a brief overview of Isanović's perspective on Islamic art. As a philosopher, Isanović developed primarily through exposure to Western European philosophical texts, a characteristic evident in his methodology. Conversely, his discourse and interests are intertwined with the realm of Islam, evident in the language and conclusions he formulates. His academic work seamlessly integrates traditional Islamic thought with Western scholarly tools, allowing for an interdisciplinary exploration of Islamic art. Isanović underscores the significance of a spiritual interpretation of Islamic art, delving into its symbolism, deeper meanings, and the context from which it emerges. Despite the constraints of this text, considering the extensive nature of Isanović's work, it is important to initiate a dialogue with his intellectual legacy and explore his impact on the understanding of Islamic aesthetics in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Nusret Isanovic, Islamic aesthetics, Islamic art, Islam, art, architecture